

Tomasz Pawłuszko

Akademia Wojsk Lądowych we Wrocławiu

Model Rokkana–Urwina w analizie relacji centro-peryferyjnych¹

Rokkan–Urwin model in the analysis of centre-periphery relations

Słowa kluczowe: Rokkan, Urwin, centra i peryferie, zacofanie, zależność, nierówność, system międzynarodowy

Keywords: Rokkan, Urwin, centre-periphery, backwardness, dependence, inequality, international system

Streszczenie

Problemem badawczym artykułu jest zastosowanie modelu centro-peryferyjnego Rokkana-Urwina w analizie relacji międzypaństwowych. Model ten opracowany pod koniec lat 70. XX w. służył badaczom do opisywania i wyjaśniania nierówności międzyregionalnych w skali wewnątrzpaństwowej. Punktem wyjścia obu autorów była analiza potencjału regionu, a punktem dojścia – zbadanie procesów mobilizacji politycznej na terenie różnych regionów, zwłaszcza w kontekście polityki partyjnej i samorządowej. Niniejszy tekst przenosi analizę na poziom międzypaństwowy. Celem autora jest identyfikacja procesów peryferyzacji regionów i państw w skali europejskiej oraz odpowiedź na pytanie o możliwości przewyżczenia statusu peryferii w systemie międzynarodowym.

¹ Artykuł powstał dzięki kwerendzie autora w Polskiej Misji Historycznej przy Uniwersytecie Juliusza i Maksymiliana w Würzburgu, sfinansowanym ze stypendium Bawarskiej Kancelarii Państwowej.

Abstract

In this article I examine Rokkan-Urwin centre-periphery model, which is used to analysis of interstate relations. This model, developed in the 70s has been used to describe and explain interregional differences and inequalities. Point of departure of Rokkan and Urwin was the analysis of regional potential. Final aim was to focus on political mobilization in different regions in the context of the local policies. My paper changes the level of analysis into interstate relations. My aim is to identify the processes of peripheralization of regions and states in Europe and to answer the question of ability to overcome peripheral status in the international system.

Wprowadzenie

Współczesna dyskusja nad zróżnicowaniem gospodarczym państw i regionów w Europie wpisuje się w długą debatę na temat modernizacji². Publiczny dyskurs nad koncepcją „Europy wielu prędkości” jest tego jawnym przykładem. W zasadzie każdy dyskutowany obecnie problem gospodarczy w Europie pojawia się w kontekście wyrównywania szans rozwojowych, konwergencji regionów oraz inteligentnej specjalizacji w ramach systemu europejskiego³. Do tematów współczesnych dochodzą też wątki historyczne, które przez stulecia rozwoju kapitalizmu wytwarzały nierówności w różnych dziedzinach życia⁴. Jednym z kluczowych ujęć próbujących systematycznie opisać i wyjaśnić relacje regionów bogatszych i uboższych była teoria centrum-peryferie, rozwijana zarówno w wersji socjoekonomicznej, jak i politologicznej.

W niniejszym szkicu celem autora jest rekonstrukcja modelu centro-peryferyjnego Rokkana-Urwina zaprezentowanego na początku lat 80. XX w. i przystosowanie go do współczesnej analizy potencjału państw w stosunkach międzynarodowych. Projekt jest elementem szerszych studiów nad kształtem procesu peryferyzacji regionów i państw w skali europejskiej oraz próba odpowiedzi na pytanie o możliwości przezwyciężenia statusu peryferii w systemie międzynarodowym. Temat ten ma charakter interdyscyplinarny. Do tej pory autor zajmował się badaniami nad zacofaniem, ustaleniami polskiej szkoły historii gospodarczej oraz

² K. Jasiński, *Globalizacja i kryzys socjologii rozwoju*, „Studia Społeczne” 2009, nr 1, s. 33–52.

³ Zob. K. Szczerki, *Dynamika systemu europejskiego. Rozważania o nowym kształcie polityki w Unii Europejskiej*, Kraków 2008.

⁴ W. Kula, *Historia. Zacofanie. Rozwój*, Warszawa 1983; G. Ingham, *Kapitalizm*, Warszawa 2011; K. Pobłocki, *Kapitalizm. Historia krótkiego trwania*, Warszawa 2017.

wątkiem centro-peryferyjnym w ujęciu szkoły systemu-świata (*World-System Analysis*), związanej z *Fernand Braudel Center* i socjologiem Immanuelem Wallersteinem⁵. Badania te pozwoliły zapoznać się z ekonomicznymi wątkami pozycjonowania państw i regionów w perspektywie porównawczej. Głębsze studia z zakresu historii gospodarczej pokazują jednak, że status i bezpieczeństwo różnych podmiotów zależne są od wielu czynników politycznych, ekonomicznych i kulturowych. Jedną z niewielu teorii, obok popularnej obecnie teorii Pierre Bourdieu⁶, która dobrze tłumaczy interdyscyplinarny charakter relacji centro-peryferyjnych jest właśnie koncepcja Steina Rokkana i Dereka Urwina, opracowywana w latach 1977–1979 dzięki dofinansowaniu norweskiej fundacji nauki oraz grantu fundacji Volkswagena⁷. W tym artykule przyjrzymy się genezie i ustaleniom tej koncepcji oraz jej znaczeniu dla rozwoju refleksji na temat nierówności. W Polsce od około dziesięciu lat wzrasta zainteresowanie tematem peryferyjności regionu Europy Środkowo-Wschodniej⁸. Z jednej strony wiąże się ono z kwestią praktyczną, czyli modernizacją i integracją państw Europy Środkowo-Wschodniej ze strukturami Unii Europejskiej. Z drugiej zaś strony stanowi ono oddolny proces refleksji i rekonstrukcji tożsamości tego regionu, jego struktur ekonomicznych, społecznych i kulturowych. Jego przyczyn dociekamy również i w tym tekście.

Artykuł składa się z kilku części. Na początku omówiony jest zarys projektu Rokkana–Urwina, jego kształt oraz zastosowanie. Następnie zestawiony on będzie z innymi koncepcjami i poddany krytyce. Tekst kończy podsumowanie.

⁵ Pisałem o tym w innym miejscu: T. Pawłuszko, *Perspektywa wykorzystania badań nad systemem-światem w analizie stosunków międzynarodowych w XXI wieku*, „Historia i Polityka” 2017, nr 21, s. 9–25.

⁶ R. Adler-Nissen (red.), *Bourdieu in International Relations. Rethinking Key Concepts in IR*, New York–London 2013.

⁷ S. Rokkan, D.W. Urwin, *Introduction: Centres and Peripheries in Western Europe*, [w:] *The Politics of Territorial Identity. Studies in European Regionalism*, red. S. Rokkan, D.W. Urwin, London–Beverly Hills–New Delhi 1982, s. 1–3.

⁸ Por. prace m.in. na gruncie tradycji historii gospodarczej i socjologii gospodarczej: A. Sosnowska, *Zrozumieć zacofanie. Spory historyków o Europę Wschodnią 1947–1994*, Wyd. Trio, Warszawa 2004; T. Zarycki, *Interdyscyplinarny model stosunków centro-peryferyjnych. Propozycje teoretyczne*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2007, nr 1, s. 5–26; idem, *Peryferie. Nowe ujęcia zależności centro-peryferyjnych*, Warszawa 2009; W. Orłowski, *W pogoni za straconym czasem. Wzrost gospodarczy w Europie Środkowo-Wschodniej 1950–2030*, Warszawa 2010; L.J. Jasiński, *Bliżej centrum czy na peryferiach? Polskie kontakty gospodarcze z zagranicą w XX wieku*, Warszawa 2011.

Powstanie modelu centro-peryferyjnego Rokkana–Urwina

Projekt zbiorczego badania terytoriów, tożsamości i stanu gospodarki w europejskich regionach pojawił się w drugiej połowie lat 70. XX wieku. Był to okres obfitujący w różne wydarzenia. Z jednej strony był to okres wzrostu znaczenia integracji europejskiej, z drugiej strony był to czas szybkiego rozwoju gospodarczego i kryzysów naftowych. Europa była już odbudowana po wojnie, dekolonizacja została niemal zakończona, choć decyzje dotyczące kształtu polityki światowej zapadały już poza zachodnioeuropejskimi stolicami, gdyż w Waszyngtonie i Moskwie. Nowe procesy integracyjne stanowiły polityczne wyzwanie bez precedensu. Zróżnicowanie językowe, etniczne, kulturowe i gospodarcze w Europie miało głębokie podłoże historyczne i z pewnością utrudniało racjonalną dyskusję o międzynarodowych i ponadnarodowych projektach politycznych. Nie istniały wówczas dobrze udokumentowane studia o różnicach gospodarczych, konwergencji, integracji czy instytucjach ponadnarodowych. Rzetelna diagnoza stanu Starego Kontynentu była ogromnym wyzwaniem dla badaczy nauk społecznych.

Na początku drugiej połowy XX w. prace nad modelem centrum-peryferie podjęli badacze południowoamerykańscy. Raul Prebisch dowodził, że stulecia kolonializmu europejskiego doprowadziły do uzależnienia całych kontynentów od europejskiego modelu gospodarczego. Europa była politycznym i gospodarczym centrum świata, narzucając swoje rozwiązania militarne i ekonomiczne całym cywilizacjom afrykańskim, azjatyckim i amerykańskim. Europejczycy uniemożliwiali modernizację gospodarczą podbitych państw peryferyjnych, traktując je jako rynek zbytu dla swoich towarów i technologii. Peryferie mogły eksportować tylko surowce i towary nieprzetworzone, które przynosiły niewielki zysk. Towary przetworzone przywożone były zaś z metropolii i sprzedawane z dużo większym zyskiem. Transport był kontrolowany przez metropolie. Kilkaset lat trwania takiego modelu kapitalizmu doprowadziło zdaniem Raula Prebischa do eksploatacji i zniszczenia samodzielności gospodarczej wielu państw⁹. Tak powstała teoria zależności i nurt tzw. dependyzmu, który obwiniał europejskich kolonizatorów o niedorozwój i zacofanie gospodarcze państw południowoamerykańskich¹⁰.

⁹ R. Prebisch, *Commercial Policy in the Underdeveloped Countries*, „American Sociological Review” 1959, vol. 49 (2), s. 251–273; J. Hryniewicz, *Teoria centrum-peryferie w epoce globalizacji*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2010, nr 2 (40), s. 5–27.

¹⁰ Por. F. Ilkowski, *Imperializm kapitalistyczny we współczesnych ujęciach teoretycznych*, Toruń 2015; J. Swianiewicz, *Możliwość makrohistorii. Braudel. Wallerstein. Deleuze*, Toruń 2014.

Mechanizmy zdefiniowane przez Prebisch'a przeniósł na poziom międzynarodowy socjolog Immanuel Wallerstein, wprzegając model centrum-peryferie w logikę działania zachodniego kapitalizmu¹¹. Inspirowany ustaleniami Fernanda Braudela Wallerstein zrezygnował z perspektywy państwo-centricznej na rzecz analizy makroprocesów społecznych. Centrum i peryferie stanowiły dwa modelowe typy gospodarek, które nawzajem dostarczały sobie dóbr wedle wzoru zdefiniowanego przez Prebisch'a. Wallerstein dodał do diady centrum-peryferie kategorię półperyferii, czyli regionów również uzależnionych od centrów, ale posiadających pewną samodzielność polityczną i własny model rozwoju. Tym samym głównym punktem odniesienia w socjoekonomicznym modelu Wallersteina rozwijanym od 1974 r. była gospodarka-świat o zasięgu globalnym, biorąca swój początek w XVI w.¹² Perspektywa Wallersteina zdobyła znaczną popularność i zwolenników wśród geografów, socjologów i politologów, a jego prace do dziś są tłumaczone i wydawane w wielu językach, doczekały się też wielu komentarzy i naśladowców¹³. Dla celów naszego szkicu podkreślimy, że podejście Wallersteina ma charakter ekonomiczny i bazuje na historii gospodarki i kapitalizmu. Wallerstein inspirował się pracami Marksa (motywy ekonomiczne jako podstawa działań człowieka), Polanyi'ego (logika ekonomii zdominowała świat społeczny) i wspomnianego Braudela (zdarzenia polityczne są wynikiem głębszych procesów społecznych i ekonomicznych). Głębsze analizy powyższych idei zostały już opublikowane przez autora w innym miejscu¹⁴. W tym szkicu podkreślimy, że centra, półperyferie i peryferie to hierarchicznie powiązane regiony o określonych potencjałach gospodarczych. Centrum (np. zlokalizowane w Niemczech) tworzy wzorce ekonomiczne i polityczne, półperyferie (np. zachodnie ziemie Polski) próbują się do nich dostosować i awansować do centrum, peryferie zaś (np. ziemie Ukrainy) są zdominowane gospodarczo przez centra i półperyferie, zlokali-

¹¹ I. Wallerstein, *The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis*, „Comparative Studies in Society and History” 1974, nr 16, s. 387–415.

¹² Idem, *Koniec świata, jaki znamy*, Warszawa 2004, s. 13–20.

¹³ Por. S.J. Babones, Ch. Chase-Dunn, (red.) *Routledge Handbook of World-Systems Analysis*, London–New York 2012; Ch. El-Ojeili, *Reflections on Wallerstein: The Modern World-System. Four Decades on*, „Critical Sociology”, 9.05.2014, s. 1–22.

¹⁴ T. Pawłuszko, *Rozwój cywilizacji kapitalistycznej w perspektywie teorii systemu-świata*, „Cywilizacja i Polityka” 2017, s. 66–89; idem, *System międzynarodowy Karla Polanyi'ego. Wiązanie polityki i ekonomii w analizie stosunków międzynarodowych*, [w:] *Sztuka Polityki. XX lat Instytutu Polityki Międzynarodowej i Bezpieczeństwa UJK*, red. T. Jarocki, A. Kasińska-Metryka, W. Sokała, Kielce 2017, s. 145–161; idem, *Analiza gospodarki-świata według Fernanda Braudela*, „Teki Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych” 2017, vol. 12, nr 2, s. 125–146.

zowane w ościennych państwach o silniejszych gospodarkach. Szanse na wydotanie się z peryferii ekonomicznych są zdaniem Wallersteina niewielkie i analizy te są obecnie potwierdzone głębszymi studiami empirycznymi i statystycznymi¹⁵.

Drugim modelem, który powstał w podobnym okresie był model centrum-peryferie norweskiego politologa Steina Rokkana, opracowywany w latach 1977–1979 pod egidą *European Consortium of Political Research*. Wyniki pracy zostały opracowane już po śmierci S. Rokkana w lipcu 1979 r. przez Dereka Urwina i opublikowane w kilku pracach w latach 1980–1983 w znanym londyńskim wydawnictwie Sage. Dlatego używam w niniejszej pracy określenia model Rokkana–Urwina. S. Rokkan przed śmiercią poznał wczesne prace I. Wallersteina¹⁶, ale bardziej od historii kapitalizmu i nierówności ekonomicznych interesowało go zróżnicowanie polityczne regionów w Europie. Rokkan od kilkudziesięciu lat zajmował się systemami partyjnymi i samorządowymi. Jego książka o systemach wyborczych napisana wspólnie z Martinem Lipsetem w 1967 r. do dziś stanowi klasyczne dzieło z zakresu nauk o polityce¹⁷. Model centrum-peryferie w ujęciu Rokkana doskonale nadawał się do zbadania procesów centralizacji władzy politycznej w państwach europejskich oraz różnic regionalnych w zakresie reprezentacji politycznej.

W pracy zbiorowej pt. *Centre and Periphery: Spatial Variation in Politics* tekst Rokkana stanowi próbę budowy modelu wyjaśniającego zróżnicowanie etniczne, ekonomiczne i polityczne w Europie w perspektywie geograficznej¹⁸. Rokkan poprzedził je głębokimi studiami historycznymi na temat etapów zasiedlania Europy Zachodniej, rozwoju instytucji politycznych i wreszcie sporów państw narodowych o terytoria na przestrzeni ostatnich kilkuset lat. Norweski politolog stworzył całą mapę konceptualną Europy, w której powiązał kwestie geografii, kondycji państw i narodów oraz znaczenie religijnej reformacji dla formowania się tożsamości religijnej, politycznej i lokalnej w poszczególnych regionach.

¹⁵ G. Arrighi, J. Drangel, *The Stratification of the World-Economy: An Exploration of the Semiperipheral Zone*, „Review” 1986, nr 10, s. 9–74; S.J. Babones, *Modeling Error in Quantitative Macro-Comparative Research*, „Journal of World-Systems Research” 2009, vol. XV, nr 1, s. 86–114.

¹⁶ Wiemy to, ponieważ w pośmiertnych pracach cytuje i komentuje wspomniane tu studium z 1974 r.

¹⁷ Chodzi o pracę: M. Lipset, S. Rokkan, *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*, Toronto 1967.

¹⁸ S. Rokkan, *Territories, Centres, and Peripheries: Toward a Geoethnic-Geo-economic-Geopolitical Model of Differentiation Within Western Europe*, [w:] Jean Gottmann (red.) *Centre and Periphery: Spatial Variation in Politics*, red. J. Gottmann, London 1980, s. 37–57.

W 1982 r. ukazała się praca zbiorowa pod redakcją S. Rokkana i D. Urwina o znamienym tytule *The Politics of Territorial Identity. Studies in European Regionalism*¹⁹. Książka dzieli się na dwie części. Pierwsza część jest teoretyczna i rozwija model centrum-peryferie. Druga część ma charakter empiryczny i zawiera studia przypadków, obejmujące m.in. Wielką Brytanię, Norwegię, Finlandię, Niemcy, Belgię, Szwajcarię czy Hiszpanię. Autorzy zaproponowali więc własny model i jego użyteczność analityczną dla poznania procesów politycznych i gospodarczych w Europie Zachodniej. We wprowadzeniu do książki Rokkan i Urwin podkreślają, że w XX w. koncepcja państwa narodowego była szeroko akceptowana jako norma organizacji terytorialnej w polityce. Jednak kwestia regionalizmu i nacjonalizmu etnicznego nadal pozostała ważna w studiach nad społeczeństwami industrialnymi Europy Zachodniej. W Belgii, Hiszpanii czy Wielkiej Brytanii kwestie regionalne to temat wciąż ważny. Podobne wątki pojawiają się też w Finlandii, Szwajcarii, czy nawet we Francji. Państwa europejskie mają różne warstwy tożsamości, generują też potencjał politycznej ekspresji rozmaitych odmienności²⁰. Choć całkiem niedawno jeszcze uważano, że wątki etniczne mają charakter „przednowoczesny”. Autorzy podkreślają regionalną mobilizację w postaci lokalnych partii politycznych, których zadaniem jest reprezentacja populacji regionów w skali całego państwa.

Drugim ważnym wątkiem jest rosnące umiędzynarodowienie polityki i gospodarki światowej. Chodzi tu o kwestię globalizacji, które to pojęcie zostało spopularyzowane przez Thomasa Levitta dopiero w 1983 r.²¹ Rokkan i Urwin zauważają, że wzrost skali umiędzynarodowienia transakcji w skali świata prowadzi do zmniejszenia się ilości zasobów, pozostających pod polityczną kontrolą regionów. W efekcie rośnie zaniepokojenie w lokalnych społecznościach, co objawia się w postaci zwiększonej aktywności ruchów regionalnych, protestach przeciw politykom rządowym i podnoszeniu tez o odrębności regionów. Autorzy wyróżniają dwa podłoża konfliktów pomiędzy centrami a peryferiami. Pierwszym są różnice kulturowe (język, religia, etniczność – w centrum i peryferiach), drugim – różnice ekonomiczne pomiędzy centrami kontrolującymi zasoby i handel. W tym miejscu wprowadzone zostaje rozróżnienie pojęciowe centrów i peryferii. Centra

¹⁹ S. Rokkan, D. Urwin (red.), *The Politics Of Territorial Identity. Studies In European Regionalism*, London–Beverly Hills–New Delhi 1982.

²⁰ Eadem, *Introduction: Centres and Peripheries in Western Europe*, [w:] *The Politics of Territorial Identity. Studies in European Regionalism*, red. eadem, London–Beverly Hills–New Delhi 1982, s. 1–3.

²¹ T. Levitt, *The Globalization of Markets*, „Harvard Business Review”, maj–czerwiec 1983.

można zdefiniować jako terytoria uprzywilejowane, które posiadają kluczowe zasoby i instytucje wojskowe, administracyjne, ekonomiczne i kulturalne²². Często chodzi o stolice państw, które narzucają reszcie kraju rozmaite rozwiązania instytucjonalne i symboliczne. Współczesne centra polityczno-gospodarcze posiadają rozwiniętą sferę deliberacji i rozbudowane procesy podejmowania decyzji. Znaczna część populacji bierze udział w kreowaniu informacji. Centra są węzłami komunikacyjnymi. Podsumowując: posiadają kontrolę nad zasobami i komunikacją w obrębie trzech sfer: kontroli politycznej, dominacji ekonomicznej i standaryzacji kulturalnej. Centra pełnią swą rolę kontrolując kluczowe transakcje w społeczeństwie.

W przeciwieństwie do centrów peryferie są zależne, kontrolują tylko swoje lokalne zasoby, są też izolowane względem innych regionów oprócz centralnego i w niewielkim stopniu wpływają na procesy komunikacji i tworzenia kultury. Rokkan i D. Urwin podkreślają dwa wzory struktur terytorialnych obecne we współczesnych państwach. Są to *monocefaliczność* (struktury terytorialne zależne od jednego centrum np. stolicy) i *policefaliczność* (struktury terytorialne są zależne od kilku centrów)²³. Z tego podziału wynikają różne strategie polityczne i gospodarcze dotyczące: standaryzacji, centralizacji, unifikacji czy federalizacji, zgodnych z interesami i wykładnią regionu dominującego, czyli centrum. Zarys modelu teoretycznego Rokkana i Urwina zostaje twórczo rozwinięty w studiach przypadku zawartych w całym tomie. Ich autorzy badają w jaki sposób instytucje polityczne zagospodarowują lokalne zasoby. Imponujący jest zwłaszcza zakres źródeł i ilość wykorzystanych do testowania modelu danych. Brane są pod uwagę liczne informacje o demograficznych cechach populacji, kierunkach migracji, informacje o historii rozwoju samorządu, partiach politycznych i wyborach. Finałnie Rokkan i Urwin tworzą typologię sposobów powstawania państw w Europie Zachodniej.

Peryferyjność w modelu Rokkana–Urwina

Zarysowany powyżej wątek peryferyjności w modelu Rokkana–Urwina został rozbudowany w kolejnej pracy obu autorów: *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries* wydanej w 1983 r.²⁴ Teoria jest w tej książce rozwi-

²² S. Rokkan, D. Urwin, *Introduction: Centres and Peripheries...*, op.cit., s. 4–5.

²³ Ibidem, s. 6–12.

²⁴ Eadem, *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries*, London 1983.

nięta dużo bardziej i bazuje na uporządkowanym studium pojęciowym. Kluczowym wątkiem pozostaje modelowa relacja peryferii i centrów. Z zebranego materiału badawczego z kilku stuleci europejskiej historii autorzy wyciągnęli wnioski, że głównymi cechami peryferii są podporządkowanie i zależność. Są to regiony niekontrolujące swego losu, słabo reprezentowane politycznie, często są terytorium obcym i/lub podbitym, zwykle gorzej rozwiniętym gospodarczo, odległym geograficznie, z gorzej rozwiniętą infrastrukturą, różnorodnością wzorów kultury i komunikacji. W tym modelu występują trzy podstawowe obszary interakcji: polityczny, ekonomiczny i kulturowy²⁵. Prowadzi to Rokkana i Urwina do sformułowania „trójwymiarowej” (3D: *distance, difference, dependence*) charakterystyki peryferii, która jest zrekonstruowana w tabeli poniżej.

Tabela 1.
Cechy peryferii w ujęciu S. Rokkana i D. Urwina

Cecha peryferii	Opis
Odległość (<i>distance</i>)	Peryferie są odległe od centrum
Odmienność (<i>difference</i>)	Peryferie są odmienne od wzorców centrum w kilku dziedzinach
Zależność (<i>dependence</i>)	Peryferie są zależne od jednego lub kilku centrów

Źródło: opracowanie na podstawie: S. Rokkan, D. Urwin, *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries*, London 1983, s. 3–4.

W wymienionych sferach polityki, gospodarki i kultury dochodzi do rozmaitych transakcji. Tak jak wspominaliśmy, centra kontrolują wzory transakcji różnego typu. Typy transakcji, które kształtują trzy podstawowe wymiary relacji centro-peryferijnej, mają zróżnicowany charakter. Są to transakcje:

- **ekonomiczne** – handel, usługi, praca, kredyty, subsydia, inwestycje;
- **kulturalne** – transfer norm, wiadomości, stylu życia ideologii, mitów, rytuałów;
- **polityczne** – konflikty o terytoria, wojny, inwazje, blokady, sojusze i powiązania między elitami²⁶.

Centra kontrolują większość kierunków i treści przekazu informacji w danym systemie. Co więcej, centra uniwersalizują własne przekazy, tworzą hierarchie

²⁵ Ibidem, s. 3–5.

²⁶ Ibidem, s. 6–13.

wartości i mód, pożądaných dóbr i zasobów. Wymiana zasobów odbywa się więc na kilku poziomach i nie jest zdominowana przez interakcje ekonomiczne, tak jak w szkole Immanuela Wallersteina²⁷. Spróbujmy poniżej zrekonstruować cele interakcji obecne w tym modelu w obszarach centralnych i peryferyjnych.

Tabela 2.
Cele centrów i peryferii w ujęciu porównawczym

Przekaz/Formacja	Cele centrów	Cele peryferii
Kultura	Standaryzacja językowa, religijna i ideologiczna	Utrzymanie odrębności języka, szkół, literatury, wyznania religijnego
Polityka	Integracja, podporządkowanie administracyjne i polityczne, przekonanie lokalnych elit	Separacja, samodzielność, opór wobec sił nadrzędnych
Ekonomia	Monetaryzacja, włączenie peryferii w sieci wymiany i wzrost uzależnienia	Utrzymanie rynku lokalnego, a nawet samodzielność – autarkia

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Rokkan, D. Urwin, *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries*, London 1983, rozdział 1.

Powyższe rozróżnienie opiera się oczywiście na konkretnych działaniach i one również zostały zdefiniowane na potrzeby modelu (por. tabela 2). Celem centrum jest zdominowanie peryferii poprzez włączenie ich w polityczny, ekonomiczny i kulturalny obieg idei i praktyk społecznych. Całość ma charakter inicjatywy politycznej, mającej na celu stworzenie systemu terytorialnego o określonej specyfice. Centrum ma charakter aktywny – narzuca wzory, tworzy instytucje, propaguje standaryzację, unifikację i homogenizację peryferii według centralnych recept. Peryferie pozostają reaktywne i niezdolne do obrony przed ekspansją silniejszego sąsiada – może być nim lokalna metropolia, miasto lub państwo. Model dopuszcza aktywność różnych podmiotów. Aktywność taką można podsumować w sposób następujący (zob. tabela poniżej).

²⁷ I. Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*, New York 1979; I. Wallerstein, T. Hopkins i in., *World-Systems Analysis. Theory and Methodology*, Beverly Hills–London–New Delhi 1982; I. Wallerstein, *The Politics of the World Economy*, New York–Paris 1984.

Tabela 3.
Model teoretyczny interakcji centrum i peryferii

	Budowa systemu administracyjnego (integracja)	Budowa systemu kulturowego (unifikacja)	Budowa systemu ekonomicznego (monetaryzacja)
Podstawowy proces	Migracja ludności i kolonizacja nowych terytoriów	Penetracja nowych terytoriów przez nowe kody i przekazy kulturowe	Penetracja nowych terytoriów przez nowe dobra produkcyjne i usługi
Środki	Przymus fizyczny	Teksty kultury	Pieniądz, wymiana, barter
Organizacja	Armia, policja, agencje rządowe	Szkolnictwo, religie, Kościoły	Miasta
Elity	Wojsko, biurokracja	Duchowni, inteligencja, naukowcy	Handlarze, kupcy, rzemieślnicy

Źródło: opracowanie na podstawie: S. Rokkan, D. Urwin, *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries*, London 1983, s. 15.

Centra wykorzystują rozmaite zasoby, aby zdominować regiony słabiej rozwinięte i nadać im podległy status (por tabela 3). Integracja odbywa się zazwyczaj na warunkach silniejszego. Wdrażane są dominujące wzory zachowań ekonomicznych, polityczno-administracyjnych i kulturowych. Podstawowym procesem w każdej sferze jest penetracja peryferii przez zasoby centrum. Na terenach peryferyjnych pojawia się obca ludność (kolonizatorzy, urzędnicy, wojsko), obce idee (literatura, szkolnictwo, język, intelektualiści) oraz produkty (pieniądz, nowe towary, usługi oferowane przez przybyłych z metropolii specjalistów). Interwencja centrów w peryferii prowadzi do powstania systemu administracyjnego, kulturalnego i ekonomicznego zależnego od centrum i zarządzanego przez przybyłych z centrum specjalistów. Lokalne elity podejmują rywalizację, ale zazwyczaj przegrywają z powodu braku odpowiednich zasobów²⁸. Peryferyjne kody kulturowe, instytucje i praktyki społeczne są uważane za „gorsze”, ponieważ są „tylko lokalne”, „partykularne” i „ograniczone”. Do zajmowania stanowisk i rozwoju karier lub biznesu konieczna staje się znajomość nowych kodów, związanych z centrum, które uważane są za „lepsze”, gdyż „uniwersalne”, „zyskowne”, „pełniejsze”, „prawdziwsze”. Unifikacja, integracja i standaryzacja stanowią też korzystną ścieżkę rozwoju dla mieszkańców peryferii, pod warunkiem że porzucą

²⁸ Por. T. Zarycki, *Peryferie...*, s. 97–99, 147–151.

dotychczasowe kody kulturowe i dostosują się do nowych wzorów. Często obiektem nasilonej propagandy pozostają lokalne elity, które w zamian za porzucenie „przestarzałych” lokalnych kodów kulturowych stają się przedstawicielami „świątłych idei” przybyłych z zewnątrz. Peryferie przyjmują więc uproszczony obraz świata wymyślony gdzie indziej – i wspierają tę wizję i swoją w niej rolę.

W historii wiele europejskich państw walczyło z separatyzmem regionalnym, a w wielu krajach, takich jak Hiszpania, Belgia czy Wielka Brytania odmienności regionalne wciąż traktowane są jako problem. Według modelu Rokkana-Urwina wiele regionów traci na podporządkowaniu centrum, ale są też takie, które stają się tzw. peryferiami stykowymi²⁹. Najczęściej są to regiony transgraniczne, które korzystają na położeniu pomiędzy różnymi centrami i pełnią rolę „języczka u wagi”. Do takich zamożnych peryferii należą np. Katalonia, Fryzja, Szwajcaria, Alzacja czy Kraj Basków³⁰. Regiony te ogniskują wpływy kilku państw i stopniowo same mają szansę stać się regionami centralnymi, jeśli będą w stanie twórczo zmodyfikować agendę centrów. Temat ten jest szczególnie ważny w okresie usieciowienia gospodarki europejskiej ery informacyjnej³¹. Współcześnie wiele regionów stara się wypracować tzw. inteligentne specjalizacje, aby zbudować własną tożsamość regionalną na bazie sukcesów gospodarczych. Wydaje się, że w świetle modelu Rokkana emancypacja peryferii to proces dużo bardziej złożony niż względny rozwój ekonomiczny.

Zastosowania modelu Rokkana–Urwina

W latach 70. XX w., gdy Rokkan i Urwin przygotowywali swe studia Europa znajdowała się w czasie tzw. zimnej wojny. Jak zauważają obaj autorzy, tzw. Europa Zachodnia około 1970 r. „skurczyła się i przesunęła” na zachód w stosunku do mapy z 1920 r. Opanowane po II wojnie światowej przez wpływy ZSRR państwa, takie jak Czechy, Polska, Niemcy Wschodnie czy Węgry stały się peryferiami Moskwy³². Dynamiczna powojenna rewolucja przemysłowa zwiększyła i tak już znaczne różnice między regionami europejskimi i zwiększyła dominację północnozachodniej części kontynentu nad resztą. Wniosek ten autorzy udokumentowali licznymi studiami nad zamożnością regionów europejskich w różnych

²⁹ S. Rokkan, D. Urwin, *Economy. Territory. Identity...*, s. 61.

³⁰ Ibidem, s. 45–65.

³¹ M. Castells, *Spółczesność sieci*, Warszawa 2011; idem, *Władza komunikacji*, PWN, Warszawa 2013; G. Ó Tuathail, S. Dalby (red.), *Rethinking geopolitics*, London–New York 1998.

³² S. Rokkan, D. Urwin, *Economy...*, s. 42–43.

epokach. Metodycznie omówione zostały kluczowe różnice między Hamburgiem i innymi regionami Niemiec, a także „*centre-periphery gaps*” w Szwajcarii, Francji, Włoszech, Hiszpanii i Wielkiej Brytanii³³. Przygotowując te studia autorzy zgromadzili pokazną bazę danych, gdyż różnice regionalne obliczano na podstawie rozmaitych dostępnych informacji, takich jak: średnie dochody, udział rolnictwa w PKB, liczba telefonów, dostęp do elektryczności, poziom bezrobocia, ilość osób z doktoratami w obrębie danej populacji, dostęp do kanalizacji w mieszkaniach, ilość samochodów na określoną populację mieszkańców, liczby chorych i łóżek. Współcześnie wprowadzane są kolejne wskaźniki rozwoju społecznego i gospodarczego. Przeniesienie modelu Rokkana–Urwina na warunki współczesne nie stanowi więc większego problemu.

Tabela 4.
Model Rokkana–Urwina zmian społecznych w relacji centrum-peryferie

	EKONOMIA	TERYTORIUM	KULTURA
Faza 1	Pozycja wyjściowa regionu w gospodarce średniowiecza	Wczesna lub późna unifikacja terytorium	Wczesna lub późna alfabetyzacja
Faza 2	Urbanizacja, ekspansja handlowa	Stopień regionalnej penetracji przez administrację	Wczesna lub późna standaryzacja
Faza 3	Rewolucja przemysłowa	Prawa wyborcze i systemy wyborcze	Edukacja masowa w języku centrum lub peryferii
Faza 4	Zmiany w gospodarce peryferii w epoce globalizacji, innowacji, zmian w kierunkach handlu	Polityzacja różnic terytorialnych, językowych i etnicznych	Siła lokalnego języka, ilość mówiących nim, jego użycie w mediach i edukacji

Źródło: opracowanie na podstawie: S. Rokkan, D. Urwin, *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries*, London 1983, s. 69–71.

Warto podkreślić, że model Rokkana–Urwina nie ma charakteru ścisłego³⁴. Nie definiuje konkretnych parametrów zmian społecznych, ponieważ te są różne w konkretnych regionach i epokach. Dla naszego tekstu ważniejsza jest sama

³³ Ibidem, s. 45–65.

³⁴ F. Braudel, *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek*, t. 2, Warszawa 1992, s. 5–8.

rekonstrukcja faz rozwoju relacji centro-peryferyjnych (por. tabela powyżej). W fazie pierwszej dochodzi do prób unifikacji rozproszonych terytoriów przez silną władzę polityczną. Regiony, gdzie ludność posiada niższy poziom świadomości swej tożsamości i proces alfabetyzacji jest mniej zaawansowany, mogą łatwiej poddawać się presji unifikacji. Regiony wiodące w okresie schyłku średniowiecza mają dużo lepszą pozycję wyjściową, choć nie zawsze decyduje ona o zamożności w późniejszych epokach. W epoce odkryć geograficznych centrum gospodarcze cywilizacji europejskiej przeniosło się z Włoch nad Morze Północne, posiadające lepsze skomunikowanie z podbijanymi przez Europejczyków ziemiami Azji, Afryki i Ameryk. Tymczasem Wenecja i śródziemnomorskie centra handlowe po zdominowaniu przez Turków połowy basenu Morza Śródziemnego utraciły większość rynków zbytu, a także liczne role polityczne i kulturowe, pełnione przez stulecia³⁵.

W fazie drugiej kluczowa jest urbanizacja i pozycja handlowa danego regionu oraz możliwie szybkie włączenie go w sieć większego organizmu politycznego. Okres nowożytny w Europie to czas wojen religijnych i pierwszych prób standaryzacji (pokój w Augsburgu, traktaty westfalskie) zarządzania regionami przez władców. Pojawiają się też scentralizowane monarchie absolutne oraz zawodowe instytucje administracji, wojska i dyplomacji.

W fazie trzeciej kluczowy jest dla regionów zachodnioeuropejskich stosunek do rewolucji przemysłowej i względnie wczesny sukces w zakresie absorpcji nowych technologii. Procesy te wzmacniają urbanizację, dostępność siły roboczej i zwiększają atrakcyjność regionu z perspektywy międzynarodowego przepływu czynników produkcji. Wiek XIX i XX to też umasowienie prawa wyborczego i upowszechnienie się systemów demokratycznych. Wzrasta świadomość narodu, a edukacja państwowa staje się elementem wychowania obywatelskiego w poczuciu więzi z daną wspólnotą polityczną.

Faza czwarta rozwoju regionów europejskich opiera się na ich pozycji w kontekście procesów globalizacji. Kluczową kwestią staje się konkurencyjność, rozpoznawalność, a więc też i partykularność. Sukces gospodarczy niektórych regionów peryferyjnych prowadzi często do polityzacji różnic występujących na lokalnych terytoriach. Peryferie tworzą własne narracje sukcesu i alternatywne wizje zjawisk kulturowych. Wiele regionów zachodnioeuropejskich zaczęło podkreślać własną tożsamość lokalną (Baskowie, Katalończycy, Irlandczycy, Szkoci, Flaman-

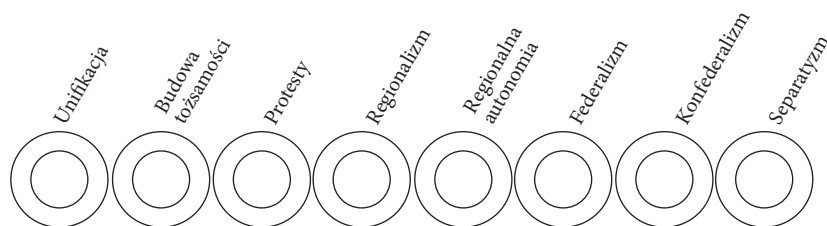
³⁵ I. Wallerstein, *Three paths of national development in sixteenth-century Europe*, [w:] idem, *The Capitalist World-Economy...*, s. 42–45.

downie i Walonowie), co w epoce globalizacji zaczęto nazywać szerzej regionalizacją.

Poszczególne fazy wyznaczają ogólne ramy interpretacyjne historii zachodnioeuropejskich peryferii w kontekście kształtowania się państw narodowych. Na kontynencie europejskim istniały setki instytucji politycznych a zasoby polityczne, ekonomiczne i kulturowe zyskiwały różne znaczenia w poszczególnych państwach. Zmieniały się ustroje, sposoby gospodarowania, idee i motywy kulturowe, wreszcie infrastruktura, języki i instytucje społeczne. Regiony peryferyjne stosowały różne strategie postępowania. Rokkan i Urwin przedstawili w swej pracy tzw. piramidę celów peryferyjnych³⁶. Opracowana przez tych autorów oś *continuum* sięga od niepodległości, aż po całkowitą unifikację terytorium lokalnego.

Ryc. 1.

Proces podporządkowania/uniezależniania peryferii względem centrum

Źródło: S. Rokkan, D. Urwin, *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries*, London 1983, s. 141.

Powyższa ilustracja opisuje stosunek peryferii względem centrum. Obraz można czytać od strony lewej (proces od unifikacji do separatyzmu) lub od strony prawej (proces od separatyzmu do unifikacji). Z lewej strony obrazu mamy do czynienia z tendencjami unifikacyjnymi i standaryzacyjnymi, z prawej zaś z dążeniami do uniezależnienia peryferii od centrum. Proces uniezależnienia rozpoczyna się od procesu budowy tożsamości regionalnej, poprzez próby zaznaczenia niezależności i protesty, powstanie ruchów regionalnych, aż po żądania autonomii, federalizacji regionu, konfederalizacji lub separatyzmu, co może finalnie zakończyć się odłączeniem regionu od metropolii. W drugą stronę zauważamy proces wygaszania separatyzmu i porzucanie aktywnej polityki dążenia do odrębności politycznej, ekonomicznej i kulturowej na rzecz pełnej unifikacji z regionem do-

³⁶ S. Rokkan, D. Urwin, *Economy, Territory...*, s. 141.

minującym/centralnym. Procesy te dzieją się równolegle na płaszczyznach: politycznej, ekonomicznej i kulturalnej. Wraz ze wzrostem poczucia odrębności pojawia się coraz więcej organizacji mobilizujących populację do wspólnych celów, otwarcie kwestionujących legitymizację centrum do reprezentowania peryferii. W drugą stronę: wraz ze wzrostem znaczenia pozycji peryferii w ramach większego organizmu polityczno-administracyjnego maleje znaczenie historycznych odrębności regionalnych. Wygaszone zostają idee separatyzmu, autonomii, znikają organizacje separatystyczne i polityczne o złożonych programach, na koniec pozostają jedynie lokalne organizacje promujące miejscową kulturę.

Jak widzimy powyżej, proces budowy autonomii politycznej wspierany jest zwykle przez głębsze procesy ekonomiczne i kulturowe, budujące poczucie historycznej odrębności. Wiele silnych gospodarczo regionów Europy przez stulecia istniało jako odrębne państwa (przykłady państw-miast na terenie obecnych Włoch czy Niemiec) lub stanowiło część państw innych niż obecnie (Belgia, kraje Europy Środkowej). W Polsce wątek zróżnicowania ekonomicznego regionów również wiąże się również z historycznymi zmianami granic państwowych i historią gospodarczą regionu. Obecne regiony zachodnie Polski włączone przez stulecia w obieg gospodarczy państw niemieckich posiadają pewne cechy peryferii stykowych (Trójmiasto, Górny i Dolny Śląsk, Poznań), wynikające z historycznej odrębności gospodarczej od ziem zaboru rosyjskiego (Warszawa i Łódź) i austriackiego (Kraków). Po powrocie w granice Polski w XX w. pomimo bycia najuboższymi terenami Niemiec, stały się najbardziej rozwiniętymi ziemiami Polski w porównaniu z terenami dawnych zaborów rosyjskiego i austriackiego³⁷. Także dzisiaj położenie ziem zachodnich blisko rozwiniętych gospodarczo Niemiec warunkuje ich rozwój pozytywnie w porównaniu z województwami Polski wschodniej, graniczącymi z państwami byłego ZSRR.

W okresie PRL władza centralna przystąpiła do unifikacji narracji narodowej, języka, systemu edukacji i wyeliminowała znaczne różnice regionalne pomiędzy polskimi regionami. W efekcie tej unifikacji nie występują dzisiaj znaczniejsze próby uzyskania regionalnej autonomii. Zróżnicowania regionalne powstają raczej w wyniku rozwoju gospodarczego polskich metropolii, które zdominowały życie polityczne i gospodarcze całego kraju³⁸. Poziom życia i zamożność metropolii tworzy znaczny dystans pomiędzy dużymi miastami jako centrami, a pery-

³⁷ L.J. Jasiński, *Bliżej centrum czy na peryferiach? Polskie kontakty gospodarcze z zagranicą...*, op.cit.

³⁸ Zob. *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa strategia rozwoju kraju*, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2013.

feriami. Kwestie związane z metropoliami (inwestycje, transport, rozwój) ujmowane są jako ważne dla całego kraju, podczas gdy problemy peryferii uważane są za mniej istotne, lokalne i mało perspektywiczne. Upadek gospodarczy prowincjonalnego przemysłu wyludnianie się wielu małych i średnich miast w całym kraju (nie licząc gmin sąsiadujących z metropoliami) nie doprowadziło do powstania żadnej strategii przeciwdziałania³⁹. Bezpieczeństwo ekonomiczne i społeczne związane z rynkiem pracy i mieszkalnictwa staje się palącym problemem. Obecny obraz rozwoju Polski jest dobrą egzemplifikacją teorii centrum-peryferie zarówno w ujęciu Wallersteina, jak i w ujęciu Rokkana–Urwina.

Na poziomie międzynarodowym i między państwowym model Rokkana–Urwina nie był szeroko stosowany, ponieważ badacze stosunków międzynarodowych zadowolili się wyjaśnieniami oferowanymi przez szkołę WSA (*World-System Analysis*), związaną ze wspomnianym tu kilkakrotnie I. Wallersteinem. Procesy globalizacji zdecydowanie bardziej chętnie ujmowano w kategoriach ekspansji ekonomicznej państw i korporacji transnarodowych wywodzących się z Zachodu. Polska i region Europy Środkowo-Wschodniej z peryferii ZSRR stały się peryferiami u wrót zintegrowanej Europy Zachodniej. W dwadzieścia lat po transformacji dwadzieścia państw Europy Środkowo-Wschodniej (od Estonii po Bułgarię) liczących 190 mln ludzi, czyli 25% populacji Europy, wytwarzało jedynie 10% PKB tego kontynentu⁴⁰. Celem władz Polski i innych krajów bloku wschodniego było upodobnienie instytucji do „wzorcowych” modeli zachodnioeuropejskich. Wstąpienie państw regionu do NATO i UE traktowano jako wyzwanie cywilizacyjne i moment „wykorzystania szansy” na dołączenie do jednego z centrów gospodarki światowej, jakim pozostaje cywilizacja zachodnia. W 1989 r. poziom rozwoju poszczególnych regionów wynosił 35% średniej europejskiej w Rumunii, 51% w Polsce, 62% na Węgrzech, 64% w ZSRR, a 79% dla Czechosłowacji. W ramach UE-15 Grecja miała 91%, Hiszpania 104%, Włochy 144%, Wielka Brytania 148%, Francja 160%, a RFN 170%. Sumarycznie należy przyznać, że po chwilowym dynamicznym wzroście w okresie powojennym dystans rozwojowy Polski do państw zachodnioeuropejskich wzrósł – w 1989 r. było to tylko 43% uśrednionego poziomu Europy Zachodniej. Spadek PKB w Polsce na początku lat 90. był niewielki. Już w 1992 r. Polska miała wskaźnik 102,1% PKB deklarowanego w 1989 r. W tym czasie spadki produkcji w państwach b. ZSRR sięgały

³⁹ A. Karpiński, W. Żółtkowski, P. Soroka, S. Paradyś, *Jak powstawały i jak upadały zakłady przemysłowe w Polsce. Losy po 1989 roku zakładów zbudowanych PRL-u*, Warszawa 2013; W. Kieżun, *Patologia transformacji*, Warszawa 2013.

⁴⁰ W. Orłowski, *W pogoni za straconym czasem...*, s. 11–22.

40%⁴¹. Rozpadły się: ZSRR, Czechosłowacja i Jugosławia. Inne regionalne zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego z tamtego okresu to szok podażyowy – załamanie się cen, eliminacja subsydiów i liberalizacja oraz szok popytowy, czyli załamanie się handlu w ramach RWPG i proces stabilizowania gospodarek. Upadło wiele branż przemysłu, a przemysłowy sektor badań i rozwoju został niemal zlikwidowany, co z pewnością utrudniło proces „doganiania Zachodu”⁴². Zjawiska te sprawiły, że ówczesne dane są bardzo trudne do oszacowania. Niemniej dopiero w XXI w. udało się Polsce względnie trwale przekroczyć granicę 50% zamożności państw zachodnioeuropejskich (UE-15) i upodobnić strukturę prawno-instytucjonalną, infrastrukturalną i ekonomiczną do państw zachodnioeuropejskich⁴³. Choć nadal struktura gospodarcza Polski nieco odbiega od światowych trendów (stałe wysoki udział rolnictwa), a eksport zdecydowanie opiera się na towarach średniej i niskiej technologii, to są to cechy typowe dla obecnej kondycji makroregionu. Po kilkunastu latach od wstąpienia do UE mieszkańcy Polski, Czech, Słowacji, Węgier, Rumunii i Bułgarii nadal są jednymi z najuboższych w Unii i wiele ich regionów wymaga wsparcia celem wyrównania szans w ramach europejskich polityk spójnościowych i regionalnych. Elity i mieszkańcy regionu niekiedy zwracają uwagę na fakt bycia „uboższymi”, a zatem „tańszymi”, „gorszymi”, więc *de facto* „peryferyjnymi”.

Globalizacja zmniejsza różnice między zamożnością państw, ale powoduje też wzrost zróżnicowania zamożności wewnątrz państw. Metropolie państw regionu Europy Środkowo-Wschodniej stosunkowo szybko osiągnęły poziom zamożności państw UE-15, podczas gdy pozbawiona zasobów endogenicznych prowincja nadal osiąga znacząco niższe wskaźniki we wszystkich możliwych porównaniach gospodarczych. Słabość gospodarcza wiązana jest też w modelu centro-peryferyjnym z małą atrakcyjnością, niską jakością życia i brakiem inwestycji. Powoduje to osłabienie pozycji politycznej peryferii w polu polityki i kultury. Nawet pobieżny przegląd informacji medialnych z regionów peryferyjnych (temat czeka na opracowanie) ukazuje, że informacje te mają zwykle charakter lokalny (wyjątek stanowią wypadki drogowe i skandale obyczajowe) i niezwiązany z biegiem kluczowych dla państwa jako całości kwestii politycznych, ekonomicznych i kulturalnych. W regionie tzw. Polski Wschodniej (pięć województw), które sta-

⁴¹ Ibidem, s. 48–53.

⁴² T. Pawłuszko, *Między Zachodem a Wschodem. Polska w perspektywie długiego trwania*, „Miscellanea Oeconomicae” 2017, t. 1, nr 4, s. 49–74.

⁴³ M. Piątkowski, *Poland’s New Golden Age. Shifting from Europe’s Periphery to Its Center*, „The World Bank: Policy Research Working Paper”, październik 2013, nr 6639.

nowią 32% powierzchni Polski mieszka ok 22% populacji, która wytwarza jedynie ok. 16% PKB kraju⁴⁴. Na tym terenie znajduje się też niewiele znaczących uczelni wyższych i tylko ok 5% centrów technologicznych całego państwa, co trwale odróżnia ścieżkę rozwoju gospodarczego tych województw od reszty kraju⁴⁵. Koncepcje S. Rokkana były zresztą wykorzystywane w analizie dyskursu peryferyjnego w obrębie Polski pióra T. Zaryckiego. Autor ten wykazał na rozmaite składowe potencjałów regionów centralnych i peryferyjnych w ramach jednego państwa⁴⁶.

Wydaje się, że podobne zestawienie jest możliwe w kontekście międzynarodowym. Długofalowa marginalizacja regionów i całych państw w międzynarodowej migracji czynników produkcji powoduje zagrożenia dla bezpieczeństwa ekonomicznego dla ludności tych miejsc, ale też dla terenów wyżej rozwiniętych gospodarczo, które stanowią cele migracji ludności uboższej. Względne ubożenie terenów peryferyjnych może mieć również związek z rozwojem agresywnego populizmu, radykalizmu i ksenofobii, stanowiących próby racjonalizacji i dowartościowania w sytuacji relatywnej deprivacji w wielu regionach w Europie, silnie obserwowane zwłaszcza w uboższych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Rosnące poparcie dla politycznych postaw skrajnych jest wyzwaniem dla całej Europy.

Podsumowanie

Model centrum-peryferie Rokkana–Urwina tłumaczy genezę, warunki i rezultaty nierówności na kontynencie europejskim. Współcześnie narzędzie to zdaniem autora może zyskać na znaczeniu pod kątem analizy i diagnozy przyczyn nierówności w Europie, a także problemów bezpieczeństwa społecznego (migracje z Afryki) i ekonomicznego (konkurencja Azji) regionów na Starym Kontynencie, które poddane są presji politycznej, ekonomicznej i kulturowej, których wymiary dobrze pasują do terminologii zdefiniowanej w modelu Rokkana–Urwina. Współcześnie wszystkie regiony stoją przed wyzwaniem rozwoju gospodarczego, przekładającego się na wzrost jakości życia mieszkańców, co wiąże się też z aktywnością polityczną i kulturalną. W erze informacji masowej regiony stoją przed groźbą marginalizacji, jeśli nie pozyskają atrakcyjnych sposobów komuni-

⁴⁴ *Analiza ekonomiczna potencjału gospodarczego Polski Wschodniej*, Raport, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa 2010.

⁴⁵ *Polska Wschodnia. Makroregion otwarty na inwestycje*, Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych, Warszawa 2010.

⁴⁶ T. Zarycki, *Peryferie...*, s. 29–49.

kowania, tworzenia narracji i reprodukcji kapitału, umożliwiającego konkurencję na globalnym rynku idei i dóbr. Ponadto wątki te związane są z budową skomplikowanych instytucji formalnych i nieformalnych, które wynikają wprost z omawianego modelu, a których wzrost znaczenia został podkreślony w wielu studiach poświęconych ekonomii politycznej i in. Zdolność do tworzenia efektywnych instytucji działających na poziomie ponadregionalnym i wspomagających rozwój endogeniczny regionów zarówno centralnych, jak i peryferyjnych pozostaje ważnym tematem badawczym XXI w. i nie tylko w Europie. Rokkan i Urwin zarysowują zagrożenia dla bezpieczeństwa ekonomicznego i politycznego regionów peryferyjnych, związanych z utratą autonomii i marginalizacją na rzecz centrów, które przechwytyują kontrolę nad kluczowymi zasobami i kanałami komunikacyjnymi.

Model Rokkana–Urwina nie jest modelem ścisłym. Nie oferuje ustalonej metody wyjaśniania danego zjawiska. Jest ramą teoretyczną. Stanowi mapę procesu relacji regionów centralnych i peryferyjnych. Wyjaśnia proces dominacji centrów i marginalizację peryferii w dłuższej perspektywie czasowej. Oznacza to, że może być stosowany w różnych warunkach do opisu relacji podmiotów państwowych i niepaństwowych różnej rangi. Władza w stosunkach międzynarodowych i gospodarce światowej posługuje się innymi zasobami, niż jednostka czy instytucja w relacjach wewnątrzpaństwowych. Model uwzględnia relacje formalne (prawo, ustroj) i nieformalne (praktyki społeczne). W efekcie koncepcja Rokkana–Urwina może stanowić alternatywę z zakresu nauk społecznych dla ekonomicznych procesów wyjaśniania konkurencyjności regionów i państw. Wydaje się ona szersza niż podobne koncepcje szkoły WSA. Atutem jej jest wielowymiarowość, wadą – konieczność każdorazowego doboru danych do badań. Dlatego model Rokkana–Urwina nie prezentuje uniwersalnej ścieżki awansu z peryferii do centrum, tak jak to czynił projekt I. Wallersteina⁴⁷. Wskazuje jedynie obszary, w których można zyskiwać zasoby i potencjały w obszarach kontroli politycznej, dominacji ekonomicznej i standaryzacji kulturalnej. Jedną z ważniejszych kwestii podniesionych w tym temacie, w kontekście współczesnych badań, jest zdolność do efektywnej komunikacji, bycia węzłem informacyjnym, tworzeniem ważnych narracji i wydarzeń, które zmieniają obraz regionu i jego zdolność do promowania i rozwijania własnych zasobów (np. potencjał turystyczny, dostępność kadr, modne specjalizacje handlowe i produkcyjne) w skali ponadregionalnej. Temat ten zasługuje już jednak na osobne opracowanie.

⁴⁷ I. Wallerstein, *Koniec świata...*, s. 20–21.

Bibliografia

Adler-Nissen R. (red.), *Bourdieu in International Relations. Rethinking Key Concepts in IR*, New York–London 2013.

Analiza ekonomiczna potencjału gospodarczego Polski Wschodniej, Raport Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa 2010.

Arrighi G., Drangel J., *The Stratification of the World-Economy: An Exploration of the Semiperipheral Zone*, „Review” 1986, nr 10, s. 9–74.

Babones S.J., *Modeling Error in Quantitative Macro-Comparative Research*, „Journal of World-Systems Research” 2009, vol. XV, nr 1, s. 86–114.

Babones S.J., Chase-Dunn Ch. (red.), *Routledge Handbook of World-Systems Analysis*, London–New York 2012.

Braudel F., *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek*, t. 2, Warszawa 1992.

Castells M., *Społeczeństwo sieci*, Warszawa 2011.

Castells M., *Władza komunikacji*, Warszawa 2013.

El-Ojeili Ch., *Reflections on Wallerstein: The Modern World-System. Four Decades on*, „Critical Sociology”, 9.05.2014, s. 1–22.

Hryniewicz J., *Teoria centrum-peryferie w epoce globalizacji*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2010, nr 2 (40), s. 5–27.

Ilkowski F., *Imperializm kapitalistyczny we współczesnych ujęciach teoretycznych*, Toruń 2015.

Ingham G., *Kapitalizm*, Warszawa 2011.

Jasiecki K., *Globalizacja i kryzys socjologii rozwoju*, „Studia Społeczne” 2009, nr 1, s. 33–52.

Jasiński L.J., *Bliżej centrum czy na peryferiach? Polskie kontakty gospodarcze z zagranicą w XX wieku*, Warszawa 2011.

Karpiński A., Żółtkowski W., Soroka P., Paradysz S., *Jak powstawały i jak upadały zakłady przemysłowe w Polsce. Losy po 1989 roku zakładów zbudowanych PRL-u*, Warszawa 2013.

Kieżun W., *Patologia transformacji*, Warszawa 2013.

Kula W., *Historia. Zacofanie. Rozwój*, Warszawa 1983.

Levitt T., *The Globalization of Markets*, „Harvard Business Review”, maj–czerwiec 1983.

Lipset M., Rokkan S., *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*, Toronto 1967.

Orłowski W., *W pogoni za straconym czasem. Wzrost gospodarczy w Europie Środkowo-Wschodniej 1950–2030*, Warszawa 2010.

Pawłuszko T., *Perspektywa wykorzystania badań nad systemem-światem w analizie stosunków międzynarodowych w XXI wieku*, „Historia i Polityka” 2017, nr 21, s. 9–25.

Pawłuszko T., *Rozwój cywilizacji kapitalistycznej w perspektywie teorii systemu-świata*, „Cywilizacja i Polityka” 2017, s. 66–89.

Pawłuszko T., *System międzynarodowy Karla Polanyi'ego. Wiązanie polityki i ekonomii w analizie stosunków międzynarodowych*, [w:] Sztuka Polityki. XX lat Instytutu Polityki Międzynarodowej i Bezpieczeństwa UJK, red. T. Jarocki, A. Kasińska-Metryka, W. Sokała, Kielce 2017, s. 145–161.

Pawłuszko T., *Analiza gospodarki-świata według Fernanda Braudela*, „Teki Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych PAN” 2017, s. 125–146.

Pawłuszko T., *Między Zachodem a Wschodem. Polska w perspektywie długiego trwania*, „Miscellanea Oeconomicae” 2017, t. 1, nr 4, s. 49–74.

Piątkowski M., *Poland's New Golden Age. Shifting from Europe's Periphery to Its Center*, „Policy Research Working Paper”, październik 2013, nr 6639.

Pobłocki K., *Kapitalizm. Historia krótkiego trwania*, Warszawa 2017.

Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa strategia rozwoju kraju, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2013.

Polska Wschodnia. Makroregion otwarty na inwestycje, Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych, Warszawa 2010.

Prebisch R., *Commercial Policy in the Underdeveloped Countries*, „American Sociological Review” 1959, vol. 49 (no. 2), s. 251–273.

Rokkan S., *Territories, Centres, and Peripheries: Toward a Geoethnic-Geoeconomic-Geopolitical Model of Differentiation Within Western Europe*, [w:] *Centre and Periphery: Spatial Variation in Politics*, red. Jean Gottmann, London 1980, s. 37–57.

Rokkan S., Urwin D., *The Politics of Territorial Identity. Studies in European Regionalism*, London–Beverly Hills–New Delhi 1982.

Rokkan S., Urwin D. (red.), *The Politics Of Territorial Identity. Studies In European Regionalism*, London–Beverly Hills–New Delhi 1982.

Rokkan S., Urwin D., *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries*, London 1983.

Sosnowska A., *Zrozumieć zacofanie. Spory historyków o Europę Wschodnią 1947–1994*, Warszawa 2004.

Swianiewicz J., *Możliwość makrohistorii. Braudel. Wallerstein. Deleuze*, Toruń 2014.

Szczerski K., *Dynamika systemu europejskiego. Rozważania o nowym kształcie polityki w Unii Europejskiej*, Kraków 2008.

Tuathail G. Ó, S. Dalby (red.), *Rethinking geopolitics*, London–New York 1998.

Wallerstein I., *The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis*, „Comparative Studies in Society and History” 1974, nr 16, s. 387–415.

Wallerstein I., *The Capitalist World-Economy*, New York 1979.

Wallerstein I., Hopkins T. (i in.), *World-Systems Analysis. Theory and Methodology*, Beverly Hills–London–New Delhi 1982.

Wallerstein I., *The Politics of the World Economy*, New York–Paris 1984.

Wallerstein I., *Koniec świata, jaki znamy*, Warszawa 2004.

Zarycki T., *Interdyscyplinarny model stosunków centro-peryferyjnych. Propozycje teoretyczne*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2007, nr 1, s. 5–26.

Zarycki T., *Peryferie. Nowe ujęcia zależności centro-peryferyjnych*, Warszawa 2009.